

УДК 81'36

ЗВ'ЯЗОК МІЖРІВНЕВОЇ КАТЕГОРІЇ РЕЗУЛЬТАТИВА З ДІЕСЛІВНИМИ ГРАМАТИЧНИМИ КАТЕГОРІЯМИ

Голоцукова Ю. О.

Маріупольський державний університет

Статтю присвячено встановленню зв'язку результатива з граматичними категоріями. Простежено структурне та семантичне співвідношення/неспіввідношення результатива й категорії транзитивності/інтранзитивності; розглянуто основні виміри взаємодії результатива та аспекта; досліджено закономірності корелятивності категорійної семантики результатива й часу дієслова; проаналізовано взаємодію і взаємозумовленість результатива та особи дієслова.

Ключові слова: аспект, граматична категорія, результатив, темпоральна категорія, транзитивність/інтранзитивність.

Голоцукова Ю. А. Связь межуровневой категории результатива с глагольными грамматическими категориями. Статья посвящена установлению связи результатива с грамматическими категориями. Прослежено структурное и семантическое соотношение/несоотношение результатива и категории транзитивности/интранзитивности; рассмотрены основные измерения взаимодействия результатива и аспекта; исследованы закономерности коррелятивности категорийной семантики результатива и времени глагола; проанализирована взаимозависимость результатива и лица глагола.

Ключевые слова: аспект, грамматическая категория, результатив, темпоральная категория, транзитивность/интранзитивность.

Golotsukova Y. O. The relationship between the interlevel category of resultative and verbal grammatical categories. The article is focused on the relation between resultative and grammatical categories. Here also structural and semantic ties between resultative and the category of transitivity/intransitivity is investigated; main evaluations of interaction between resultative and the category of aspect are considered; regularities of correlations between categorical semantics of resultative and verbal tenses are investigated; interdependence between resultative and the category of person is analyzed.

Key words: aspect, grammatical category, resultative, temporal category, transitivity/intransitivity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть помітне місце посідають дослідження, присвячені результативним дієслівним конструкціям. У сучасному українському мовознавстві питання, пов'язані з результативами, ще не отримали свого остаточного розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням і класифікацією результативів і результативних конструкцій у різних аспектах займалися І. Р. Вихованець, О. В. Бондарко, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Ю. П. Князев, Ю. С. Маслов, В. П. Недеялков, В. О. Плунгян, Г. Г. Сильницький, О. О. Холодович, С. Є. Яхонтов та інші. Однак існують питання, пошуки вирішення яких залишилися поза межами зацікавлення зазначених авторів. Одним із таких питань є встановлення зв'язку між результативом і дієслівними граматичними категоріями. Отже, проблема категорії результатива, незважаючи на тривалу історію її вивчення, залишається однією з дискусійних. Саме цим зумовлюється **актуальність** пропонованого дослідження.

Мета статті – аналіз зв'язку результатива з дієслівними граматичними категоріями.

Основні завдання полягають в аналізі структурного й семантичного співвідношення результатива та категорії транзитивності, взаємодії результатива й аспекта, корелятивності категорійної семантики результатива та часу дієслова, взаємодію й взаємозумовленості результатива та особи дієслова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із визначальних чинників, що зумовлюють утворення результативних форм, є транзитивність/інтранзитивність вихідного дієслова. Українські результативи переважно утворюються від транзитивних дієслів і зберігають водночас транзитивність. Для української мови характерні такі закономірності збереження похідним результативом синтаксичних і семантичних інтенцій твірного результатива від транзитивного дієслова: 1) результатив від транзитивного дієслова керує іменником у знахідному (семантика об'єкта) та орудному (семантика інструмента) відмінках: *Одежа, руки в них забруднені фарбою та клеєм* (Леся Українка); *Вся сторона, що від сонця, горіла рожевим світлом, – здавалося, вона була викрашена такою краскою* (Панас Мирний) тощо; 2) результатив від транзитивного дієслова керує іменником у родовому відмінку (семантика об'єкта) при запереченні: *Казарка була бита на крило, а так більше нічого в неї прострелено не було* (Остап Вишня); *Не піднесено їхнього триумфу до рівня свята* (Ю. Збанацький) тощо; 3) результа-

тив від транзитивного дієслова керує іменником у родовому партитивному відмінку. Такі транзитиви активно продукують форми на *-но*, *-то*, що характерні для літературної норми української мови: *Федір Королевич був колишній арсенальський кадровий робітник, покликаний до армії в перший день війни – ще до того, як усіх арсенальських робітників заброньовано* (Ю. Смолич); *Нашій вельможній шляхті завдано нечуваної ганьби* (З. Тулуб) тощо; 4) результатив на *-но*, *-то* від транзитивного дієслова передбачає регулярний вияв інфінітива у правобічному найближчому оточенні, що постає рівноконкурентним знахідному об'єкту: *Командувати червоним фронтом призначено Фрунзе, – шортко проказав далі старий* (Ю. Яновський); *Йому дано було особисто заглянути у скриньку Пандори* (Н. Рибак) тощо. Результативи в українській мові мотивуються інтранзитивами типу: *В коридорах надто чисто прибрано* (Іван Ле); *Накурено так, що дихати важко було; страшенно смерділо горілкою...* (Панас Мирний); *Невеличкий перон, видно давно метений і невідомо коли ремонтований, швидко спустів* (Ю. Збанацький) тощо.

Одним із двох головних чинників, окрім транзитивності дієслів, від яких залежить можливість утворення результативних форм, є видова належність вихідного дієслова. Результативні форми утворюються переважно від граничних перфективних дієслів: *класти* → *закласти* → *закладений* (*закладено*) – *Серію потужних зарядів уже закладено в моноліт, у ційно пробурені шпури* (О. Гончар); *пити* → *випити* → *випитий* (*випито*) – *Зайво випитий квіш угорського вина з ніжних рук молододі Барбари ... ламав священні вояцькі звичаї* (Іван Ле) тощо; і неграничних перфективних дієслів: *бренькати* → *пробренькати* → *пробреньканий* (*пробренькано*) – *Шопена вальс, пробреньканий невміло На піаніно. О! Даль яку він срібну відслонив Мені в цей час вечірньої утоми* (М. Рильський); *будити* → *пробудити* → *пробуджений* (*пробуджено*) – *Неначе пробуджені від сну надзвичайністю того, що сподіялось, люди набули раптом немовби нового бачення світу* (О. Довженко) тощо.

Результативи від граничних і неграничних імперфективів характеризуються відсутністю факту кінця дії, залежно від контексту такі конструкції можуть набувати результативного значення: *Ведмідь скакав, і хмарами пливла під сонцем персть, вибивана ногами* (М. Драй-Хмара) – лексема *вибивана*, утворена від імперфектива *вибивати*, не має факту кінця дії, але в контексті набуває значення «вибита» як результат попередньої дії: *вибивати* → *вибити* → *вибита*; [*Жандарм:*] *Я полюбив отсю бідолаху, Анну, сироту ..., кривджену нелюдами-братами* (І. Франко) – лексема *кривджена*, утворена від імперфектива *кривдити*, не має факту кінця дії, але в контексті набуває значення «скривджена» як результат попередньої дії тощо.

Результативність «у межах аспектуальності пов'язана також із темпоральною семантикою» [9, 195]. В українській мові в рамках результативного значення розмежовуються три темпоральні типи. Результативи аналітично виражають значення

часу, яке виявлюване тільки у форм дієслова *бути*, що набуває статусу регулярного часового маркера.

О. В. Ісаченко вважає, що у форм пасивного дієприкметника є форми всіх трьох часів зі статальним значенням [1]. На думку Л. Леннгрен, «перфектне значення (із різними його відтінками), що належить до теперішнього часу, може бути транспоноване в минулий і майбутній часові плани». Ю. С. Маслов також зазначає, що «форми з «було» і «буде» можуть виступати з перфектною семантикою» [8, 198]. Щодо результативності А. М. Ломовим було зроблено важливе зауваження: «Значення результативності є регулярним: воно проходить крізь усі три часові плани й у зв'язку з цим опиняється ніби винесеним за дужки щодо категорії часу» [3, 61].

Виділяємо тричленну темпоральну систему результативів. Форма минулого часу результати́ва має значення передудання основної дії. Вона вказує на актуальність результату попередньої дії до певного моменту, за точку відліку береться момент у минулому [13, 153–154]. Конструкція показує, що не тільки дія, а і стан, що виник у результаті цієї дії, цілком належить до минулого: *За рішенням херсонських властей і за бажанням самих тавричан загін незабаром було перейменовано в Перший Таврійський революційний полк* (О. Гончар); *Стріляли на стрільбах ..., кололи штиками ті самі опудала, що їх безліч разів уже було переколото курсантами піхотного училища* (О. Гончар); *Багато беріз було перепсовано кулями* (Ю. Яновський); *Його голова ... була переповнена думками про вибори* (Л. Мартович) тощо.

Іноді важко визначити значення форми. На думку Ю. П. Князева, співвідносні з предикативними формами на *-но*, *-то* дієприкметникові форми мають лише результативне значення, тому можливість заміни ними форм на *-но*, *-то* може вказувати на результативне значення останньої [13, 149]: *Йона атаковано зо всіх боків: він мусить згодитися, щоб його дочку оглянули* (М. Коцюбинський) – *атаковано* = *атакували* – дія; *Хоч вересень, а спіє жито, Ячмінь колосся підійма, Отут було кілочки вбито, А зараз їх чомусь нема* (А. Малишко) – *вбито* = *вбиті*, – результат; *Бачура зрозумів, що суперечку виграно, що Вовченко здався* (В. Коцюба) – *виграно* = *виграв* – дія тощо.

Майбутній результативний вимір означає, що дія та її результативний стан здійсняться після моменту мовлення або іншого моменту, узятого за точку відліку. О. О. Шахматов уважав форми зі зв'язкою *буде* відповідниками простого майбутнього доконаного виду. Однак аспектологами визнається можливість передачі в майбутньому результативного значення здійсненої дії [2; 4; 10]. Поєднання результати́ва зі зв'язкою *буде* в українській мові явище не регулярне: немає практичної необхідності виражати результативний стан у майбутньому. Д. Вечорек [15, 20–32] виділяє такі футуральні перфективи: 1) футуральні перфективи, які характеризуються яскравою перфективною семантикою, що виявляється в особливих синтаксичних умовах, тобто футуральна форма входить до складу підрядно-умовної або підрядно-часової частини складного речення: *І сказав, що він,*

як тільки **открито** буде полювання, одразу на цілий місяць залізе в комиші (М. Хвильовий) – результатив буде **открито** повідомляє про майбутню дію **відкривати** → **відкрити** та її результат **відкритий** (**відкрито**); Коли комбат попередив, що тільки-но кулеметний вогонь противника **буде дезорганізовано**, з фронту готель атакують ще кілька штурмових груп (О. Гончар) – результатив буде **дезорганізовано** повідомляє про майбутню дію **дезорганізувати** → **дезорганізувати** та її результат **дезорганізований** (**дезорганізовано**) тощо. Значення футуральної перфективності в наведених прикладах визначається не тільки особливим синтаксичним контекстом, а й допоміжною формою **буде**. Іноді зміст належить до майбутнього, тоді як перфективна конструкція представлена презентним перфективом. У результаті фактичне майбутнє постає як уже здійснене: **За два місяці буде наша школа, але за умовою, що ви мені допоможете в цьому. І тоді вашого Михайлика врятовано** (З. Тулуб) тощо; 2) футуральні перфективи без особливих синтаксичних умов. Належність до майбутнього часового плану передбачає лише форма **буде**: – **Про ваше поводження з арештованими буде повідомлено** вашого безпосереднього начальника! (І. Смолич) – результатив **буде повідомлено** повідомляє про майбутню дію **повідомляти** → **повідомити** та її результат **повідомлений** (**повідомлено**); **Тим часом спокій в краю буде захитаний** (Леся Українка) – результатив **буде захитаний** повідомляє про майбутню дію **хитати** → **захитати** та її результат **захитаний** (**захитано**) тощо.

Існує думка, що для опису форма результатива є найскладніша [11; 12]. За свідченням багатьох авторів, основною особливістю перфективного значення, а отже, і результативного значення зокрема є його ненаративність. Це означає неможливість використання результатива для позначення дій, що хронологічно слідує одна за одною [2; 13], тобто результативи не включаються до видового контексту на кшталт «послідовність» [13], зате вони включаються до контексту типу «сукупність» зі значенням одночасних дій, що не слідує одна за одною. Український результатив ілюструє свою ненаративність, позначаючи дії, що відбуваються одночасно, без хронологічної послідовності: **Скільки люду там поховано, Невідомо, не полічено, Скільки вбито, покалічено** (Д. Павличко); **Який хаос в тій світлиці! Не метено, не прибрано; все порозкидане** (І. Нечуй-Левицький); **Прибіг Роман і повідомив, що забито п'ятеро коней і потрощено його каруцу** (О. Гончар); **Степові маєтки, в яких минало її дівочтво, попалено, розграбовано** (О. Гончар); **Німці йдуть без касок, голови високо підстрижені, курточки розстебнуті, під ними голі груди, штанці куценькі, коліна й литки сухі, як курячі, до животів притулено новенькі автомати** (Ю. Яновський) тощо.

Проте в українській мові зустрічаються й форми теперішнього доконаного, для яких характерна наративність, що організує контекст на зразок «послідовність». Як свідчить аналіз фактичного матеріалу, наративних конструкцій не менше, ніж ненаративних результативних конструкцій: **Для того й покла-**

дено, для того й **залито** цей клаттик асфальту, щоб і свої, і – головне – приїжджі бачили, що й ми тут, у степах, не від темноти своєї на тягачах **трясемось** (О. Гончар); **За що ж тебе, світе-brate, в своїй добрій, теплій хаті оковано, омурано, премудрого одурено, багрянцями закрито і розп'ятієм добито?** (Т. Шевченко); **Скільки труда було покладено на виховання цих полум'яних юнаків, скільки пролито крові, скільки крапих з крапих чернігівців, киян, полтавців поховано з піснями або й просто кинуто мертвими на полях цієї трагічної Волині!** (О. Довженко) тощо. Із наведених прикладів видно, як ненаративність, тобто здатність результатива позначати дії, які хронологічно слідує одна за одною, підтверджує, що результатив не виражає ідею дії в чистому вигляді, незалежно від результату дії, тому ненаративність вважаємо важливою семантичною ознакою результативного значення, залишаючи за наративністю, тобто здатністю результатива позначати ситуації зі значенням одночасних дій, що не змінюють одна одну, право представляти дію й без збереженого результату.

На особливу увагу з погляду зв'язку з категорією особи вимагають результативні форми на **-но**, **-то**. Зафіксовані нами приклади дають змогу класифікувати результативи за такими значеннями щодо особи: а) значення здійснення дії невизначеним суб'єктом: **До картини було присунуто** стілець, і за знаком матушки Раїси Санька злізла на нього (О. Донченко); – **До нас скинуто** зв'язкового Центрального партизанського штабу з шифром та дорученням. Прийде на старі, провалені явки (Ю. Яновський) тощо; б) значення речовинного суб'єкта: природні явища чи стихія: **На обрії, одразу ж за селом, де оболонню тишею сповито, горять** кульбаби (В. Стус); імена зі значенням «артефакт»: **Прожекторами** небо **пописано** (П. Тичина); **Дивлюся ранком – вже заволочено серпанком** сіреньким небо, далі став помалу й дощик **накрапати** (Леся Українка); метафоричні найменування: **Повітрям** тугим і червоним **серця переповнено** **вщерт** (В. Сосюра); **Серце клеютом** **горя ошпарено** (І. Драч); істота: **Грядку цибулі було зрито** **кротом** (Є. Гуцало) тощо.

Усі наведені вище приклади містять агентивний додаток. Зазначимо, що як тільки агентивний додаток не фіксується, відразу з'являється суб'єктна неоднозначність. Наприклад, у реченні **Пиліуку піднято** можливі значення особи та неособи/істоти й неістоти, а також значення довільності.

Щодо учасників мовної ситуації в аспектології аргументовано виділяють три основні персональні різновиди суб'єктної ситуації «діяч»: а) діяч – мовець, б) діяч – слухач, в) діяч – третя особа. Аналіз різних варіантів відношень мовця та слухача до дії аспектологами вважається необхідним, оскільки традиційне розуміння категорії особи видається їм неадекватним [4; 13]. Так, в українських результативних конструкціях до кола можливих суб'єктів дії може включитися будь-який учасник ситуації мовлення: 1) діячем постає мовець: **Задаючи усі сумніви, труднощі і прикrostі у процесі створення фільму, коли сценарій уже затверджено і, як ведеться, вже «пронумеровано, прошнуровано й скріплено сур-**

гучною печаткою», я приходжу до такого висновку: народ доручив нам свою кінодраматургію для того, щоб ми здобували в ній перемоги (О. Довженко); *Ось уже перейдено пісок і глину, і корінь занурюється, як жадібний хробак, у жовту землю* (Ю. Яновський) тощо; 2) діячем виступає слухач: – *Телеграму вже послано?* – *Послано* (Ю. Яновський) тощо; 3) діячем є третя особа: *Ім обом радісно стає, що знайдено спільну мову* (О. Гончар); *Воевода слухав і не слухав. Закляк в очікуванні і неприступності. Забуто про все* (П. Загребельний) тощо, у цьому разі навантаження результати́ва посилено його вичленуванням в окреме висловлення.

Уживання результативних конструкцій на *-но, -то* з референцією до мовця характерне для наукового та публіцистичного стилів, де суб'єктом дії постає сам автор тексту: *Включено також у монографію розгляд проблем текстової лінгвістики, що сьогодні набула поняттєво-категорійного апарату* (А. Загнітко); *Тут поставлено завдання зіставити функціонально тотожні синтаксичні структури* (В. Русанівський) тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати́ви в більшості випадків утворюються від транзитивних дієслів і зберігають водно-

час транзитивність. Для української мови характерні такі закономірності збереження похідним результативом синтаксичних і семантичних інтенцій твірного результати́ва від транзитивного дієслова. Одним із двох головних чинників, окрім транзитивності дієслів, від яких залежить можливість утворення результативних форм, є видова належність вихідного дієслова. Результативні форми утворюються переважно від граничних і неграничних перфективних дієслів. Результати́ви від граничних і неграничних імперфективів характеризуються відсутністю факту кінця дії. Залежно від контексту такі конструкції можуть набувати результативного значення. В українській мові в рамках результативного значення розмежовуються три темпоральні типи. Українські результативні конструкції можуть бути особовими й неособовими, мають інклюзивний і ексклюзивний суб'єкти.

Проблема категорії результати́ва залишається й досі однією з дискусійних. Вирішення теоретичних проблем категорії результати́ва є важливим для всебічного з'ясування характеристики дієслова, опису загальної структури мови, є необхідною умовою для створення зведених капітальних грамати́к, словників різних типів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким. Морфология / А. В. Исаченко. – Братислава : Изд-во Словацкой академии наук, 2003. – Ч. 2. – 2003. – 580 с.
2. Князев Ю. П. Типология вида и русский глагольный вид / Ю. П. Князев // Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова / под ред. М. Ю. Чертова. – М., 1997. – Т. 2. – 1997. – С. 44–53.
3. Ломов А. М. Категория вида, способы глагольного действия и базисные аспектуальные группы / А. М. Ломов // Вопросы современного русского языка и методики его преподавания в педагогическом вузе. – Курск, 1974. – Часть 1. – 1974. – С. 73–87.
4. Ломов А. М. Очерки по русской аспектологии / А. М. Ломов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1977. – 140 с.
5. Маслов Ю. С. Глагольный вид в современном болгарском литературном языке (значение и употребление) / Ю. С. Маслов // Вопросы грамматики болгарского литературного языка. – М., 1959. – С. 157–312.
6. Маслов Ю. С. Вопросы глагольного вида в современном зарубежном языкознании / Ю. С. Маслов // Вопросы глагольного вида. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – С. 7–32.
7. Маслов Ю. С. К основаниям сопоставительной аспектологии / Ю. С. Маслов // Вопросы сопоставительной аспектологии. – Вып. 1. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1978. – С. 4–44.
8. Маслов Ю. С. Результатив, перфект и глагольный вид / Ю. С. Маслов // Типология результативных конструкций. – Л. : Наука, 1983. – С. 41–54.
9. Маслов Ю. С. Очерки по аспектологии / Ю. С. Маслов. – Л. : Изд-во Ленинградск. унта, 1984. – 263 с.
10. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : [учебное пособие] / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
11. Недеялков В. П. Заметки по типологии результативных конструкций / В. П. Недеялков // Коммуникативно-прагматические и семантические свойства речевых единиц. – Калинин, 1980. – С. 143–151.
12. Недеялков В. П. Субъектный результатив и перфект в немецком языке / В. П. Недеялков // Лингвистические исследования. Грамматическая и лексическая семантика. – М., 1981. – С. 153–162.
13. Недеялков В. П. Типология результативных конструкций: результатив, статив, пассив, перфект / В. П. Недеялков, С. Е. Яхонтов. – Л., 1983. – 263 с.
14. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [А. В. Бондарко, М. А. Шелякин, В. С. Храковский и др.] ; под ред. А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1987. – 348 с.
15. Wieczorek D. Ukrainiskij pierfekt na -no, -to na fonie polskiego pierfekta / D. Wieczorek. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – 115 s.